

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ardant G. L'histoire de l'impôt. Tome 1: De l'Antiquité au XVIIIe siècle. Paris: Fayard, 1971. 634 p.
2. Ardant G. Histoire de l'impôt Tome 2: Du XVIIIe siècle au XXe siècle. Paris: Fayard, 1972. 870 p.
3. Goldsmith R.W. Premodern Financial Systems: A Historical Comparative Study. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 348 p.
4. Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government, 1450–1789 / Hoffman Ph. T., Norberg K. (eds.). Stanford: Stanford University Press, 1994. 408 p.
5. The Rise of the Fiscal State in Europe: c. 1200–1815 / Bonney R. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 1999. 540 p.
6. Андрущенко В.Л., Данілов О.Д. Податкові системи зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Комп'ютер прес, 2004. 300 с.
7. Гера П.Т., Доля Л.М. Основы податкового права: навч. посіб. Київ: Знання, КОО, 2003. 307 с.
8. Дементьев И.В. История налоговых органов в России: от древности и до 1917 года. Вестник ВГУ. Серия «Право». 2008. № 1. С. 362–372.
9. Захаров В.Н., Петров Ю.А., Шацилло М.К. История налогов в России. IX – нач. XX века. Москва: РОССПЭН, 2006. 296 с.
10. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права: В 6 т. Т. I: Генезис налогового регулирования. В 2 ч. Ч. 1. Харьков: Легас, 2002. 665 с.
11. Лыкова Л.Н., Букина И.С. Налоговые системы зарубежных стран: учебник. Москва: Юрайт, 2013. 428 с.
12. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 21. Москва: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. С. 23–178.
13. Авдиев В.И. Военная история древнего Египта Том I. Возникновение и развитие завоевательной политики до эпохи крупных войн XVI–XV вв. до н. э. Москва: Советская наука, 1948. 389 с.
14. Sapart J. Les débuts de l'art en Egypte. Paris: Vromant, 1904. 316 p.
15. Meyer E. Geschichte des Altertums. Stuttgart: J.G. Cotta, 1913, Band 1, 2. 990 s.
16. Перепёлкин Ю.Я. История Древнего Египта / общ. ред., вступит. статья и коммент. А.Л. Вассоевича. Санкт-Петербург: Летний Сад. Журнал «Нева», 2000. 560 с.
17. Экономическая история капиталистических стран / ред. В.А. Жамин, Ф.Я.Полянский. Москва: МГУ, 1986. 357 с.
18. Кустова Т.Н., Камакина О.В. История экономики: учебное пособие. Рыбинск: РГАТА, 2001. 129 с.
19. Mills S. Taxation in Australia. London: Macmillan and Co, 1925. 278 p.
20. Бельский К.С. Налоговая система: генезис, основные элементы, принципы. Государство и право. 2006. № 9. С. 48–55.
21. Якупов З.С. Влияние развития институтов государственности на организацию налогового контроля. Актуальные проблемы экономики и права. 2014. № 3(31). С. 106–112.
22. Чибинев В.М. Возникновение налогов за рубежом. История государства и права. 2002. № 4. С. 39–41.
23. Томсинов В.А. Государство и право Древнего Египта: монография. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2011. 512 с.
24. Стучевский И.А. Земледельцы государственного хозяйства древнего Египта эпохи Рамессидов. Москва: Наука, 1982. 256 с.
25. Податный устав Птолемея II Филадельфа. Хрестоматия по истории Древнего Востока: учеб. пособ. Ч. I / под ред. М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона, В.И. Кузицина. Москва: Высшая школа, 1980. 328 с.
26. Стучевский И.А. Данные Большого папируса Вильбура и других административно-хозяйственных документов о нормах налоговой эксплуатации государственных («царских») земледельцев древнего Египта эпохи Рамессидов. Вестник древней истории. 1974. № 1. С. 3–21.
27. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.

УДК 340.122

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: ПРИРОДНО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

FREEDOM OF EXPRESSION: NATURAL LAW INTERPRETATION

Ярмол Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та філософії права

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті аналізуються теоретико-правові аспекти природних прав людини, у тому числі свободи вираження поглядів. Розкрита структура свободи вираження поглядів як природного права людини. Сформульовані окремі пропозиції щодо удосконалення змісту, структури свободи вираження поглядів.

Ключові слова: природне право, свобода вираження поглядів, структура, міжнародні акти з прав людини, забезпечення.

В статье анализируются теоретико-правовые аспекты естественных прав человека, в том числе свободы выражения мнения. Раскрыта структура свободы выражения мнения как естественного права человека. Сформулированы отдельные предложения по совершенствованию содержания, структуры свободы выражения мнения.

Ключевые слова: естественное право, свобода выражения мнения, структура, международные акты по правам человека, обеспечение.

The present article analyzes the theoretical and legal aspects of natural human rights, including freedom of expression. The structure of freedom of expression as a natural human right is revealed. Some propositions for improving the content, structure of freedom of expression are formulated.

Key words: natural law, freedom of expression, structure, international acts on human rights, implementation.

Постановка проблеми. У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці одним із важливих об'єктів дослідження є природні права людини. В їх системі вагоме місце займає свобода вираження поглядів. Влучну характеристику її містить Декларація прав людини і громадянина Франції (1789): «Вільне вираження думок і поглядів є одне з найбільш дорогіших прав людини; кожен громадянин у зв'язку з цим може висловлюватися, писати і друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише

за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом» (ст. 11) [1, с. 209].

Свобода вираження поглядів як основоположне, природне право людини відображена в усіх основних міжнародних документах з прав людини і проголошена у них як основа демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі особлива увага приділяється природним правам людини, природному праву

загалом. Різні аспекти цієї проблематики розкривають С. Алексєєв, С. Добрянський, В. Бенедек, М. Кеттеман, О. Костенко, Г. Кельзен, О. Лукашева, Т. Мендель, П. Рабінович, С. Рабінович, Л. Рассказов, С. Сливка, І. Упоров та ін. Їхні праці є основою і для дослідження свободи вираження поглядів як природного права людини. Однак у вітчизняній юриспруденції комплексні дослідження, присвячені саме загальнотеоретичним аспектам свободи вираження поглядів як природного права людини, наразі відсутні.

Мета статті – розкрити зміст, структуру свободи вираження поглядів як природного права людини та сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Так зване «природне» походження прав людини, свободи вираження поглядів зокрема, розглядаються по-різному вченими (це і їх походження від Бога, від свідомості людини, суспільства тощо).

Вказівку на конкретні види джерел походження природних прав людини містять і історичні джерела права. Так, у Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії (1811 р.) зазначено: «Кожна людина має природжені, самим розумом указані права...» (п. 16) [2, с. 335]. У Декларації незалежності США 1776 р. проголошено: «...Всі люди створені рівними і наділені їх Творцем певними невідчуженими правами, до яких відносяться життя, свобода і прагнення щастя» [3, с. 182]. У преамбулі Декларації прав людини і громадянина Франції (1789) зазначено, що у ній викладені природні, невіддільні і священні права людини [1, с. 208].

У преамбулі до Конституції України нема прямої вказівки на походження прав людини від Бога, однак у ній наголошено, що цей Основний Закон нашої держави Верховна Рада України прийняла від імені українського народу, «дбаючи і про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями...» [4].

Не можна не погодитися з авторами підручника «Права людини», що природні природжені права людини не залежать від волі і свавілля державної влади; мета останньої – забезпечення прав, окреслених природою чи Творцем. Природно-правова концепція акцентує увагу на свободі й автономії особистості, на її індивідуальності, її цінність полягає у тому, що вона ґрунтується на моральних принципах і категоріях свободи, справедливості, людської гідності і щастя [5, с. 21–22].

Значна частина вітчизняних та зарубіжних науковців походження прав людини пояснює природно-соціальними чинниками. Так, відомий російський теоретик права С. Алексєєв зазначає: «Природне право – це обумовлені природою і соціально-природним середовищем вимоги й ідеали, які трансформувалися за допомогою розуму через правосвідомість, його культурні коди, набувають характеру ідей розуму, а звідси – і правового вигляду і у зв'язку з цим набувають вигляду правових вимог і праобразів (або – першообразів) юридичних норм – норм позитивного права» [6, с. 420].

Дослідники Л. Рассказов, І. Упоров розглядають природне право як соціальне явище, як сукупність сформованих людством прав на фундаментальні соціальні блага, що набуваються людиною з народження. Поняття природного права людини учені визначили так: «Це суб'єктивне невідчужуване право, отримане людиною від народження, яке реалізується нею безпосередньо, об'єктивно і задовольняє одну з вищих соціальних цінностей чи потреб, зумовлених природою людини та сформованих у процесі суспільного розвитку» [7, с. 16]. На думку вчених, до джерел природного права відносяться життєдіяльність людини як розумної істоти (біологічне джерело); матеріальні умови життя людей (матеріальне джерело); суспільні відносини (соціальне джерело); нормативні акти (формально-юридичне джерело) [7, с. 16]. З цим можна погодитися з певними застереженнями: так, матеріальне джерело є складовою соціального джерела; окрім того, до джерел природного права належать також релігійні та міжнародно-правові джерела.

Вітчизняний дослідник С. Добрянський зауважив, що біологічне джерело не може породжувати прав людини. Учений навів приклад, що «саме по собі фізичне існування людини (скажімо, її перебування на безлюдному острові) навряд чи могло б породити у неї певні права, оскільки тоді не було б кому пред'являти певні вимоги» [8, с. 54]. Не можна повністю погодитися з таким твердженням. Адже, по-перше, фізичне існування людини нерозривно пов'язане з її внутрішнім психологічним станом; по-друге, перебування на безлюдному острові не позбавляє людину таких важливих прав, як право на життя, на віросповідання тощо; по-третє, у будь-яких ситуаціях, а не лише на безлюдному острові, людина повинна виставити вимоги насамперед до себе самої. С. Добрянський дійшов висновку, що права людини виникають та розвиваються на основі природно-біологічної та соціальної сутності людини (синкретично пов'язаних та взаємообумовлених) з урахуванням постійно змінюваних умов життя суспільства, опосередкованих суспільними відносинами [8, с. 33].

Подібне трактування природного права належить вітчизняному теоретику держави і права П. Рабіновичу, який наголошує на загальносоціальному праві, що виникає та існує незалежно від держави, від її волевиявлення, має загальносоціальну природу, а отже, є загальносоціальним феноменом. На думку вченого, загальносоціальне право – це певні можливості учасників суспільного життя, які необхідні для задоволення їхніх біологічної й соціально обґрунтованих – за конкретних-історичних умов – потреб існування і розвитку, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені відповідними обов'язками інших суб'єктів [9, с. 17].

Австрійський та американський юрист і філософ Ганс Кельзен (1881–1973) зазначав, що «так зване вчення про природне право є ідеалістично-дуалістичним правознавством. Поруч з реальним, себто позитивним правом, запроваджуваним людьми, а отже, змінним, воно розрізняє ще й яесь ідеальне, природне, незмінне право, ототожнюючи його зі справедливістю... Воно вважає «природу» джерелом, з якого походять норми ідеального, справедливого права. Природа, себто природа взагалі чи природа людини зокрема, функціонує як нормативний, або нормотворчий авторитет» [10, с. 428–429]. Якщо прийнято позицію Г. Кельзена, тобто визнати існування ідеального природного права, то джерело, з якого воно походить, також має бути ідеальним, чого не можемо сказати, на жаль, про сьогоденну природу людини. Ідеальним джерелом походження природного права, на нашу думку, є Бог.

Цікавим є й трактування природного права відомим вітчизняним дослідником С. Сливкою, який стверджує: «Окрім природного права, у Всесвіті існує й надприродне (трансцендентальне) право. Природне право впливає з законів Природи, законів дії природних сил – законів змінних (частково) і незмінних, постійних. Людина може частково впливати на природні закони, пристосовувати їх до своїх потреб... Надприродних законів людина змінювати не може. Ці закони незмінні й існуватимуть доти, доки існуватиме Всесвіт» [11, с. 211].

На нашу думку, природні права людини й інших суб'єктів, які у сукупності становлять природне право, сьогодні відображаються (проявляються) у різних джерелах, а саме у

- біологічному (природа людини);
- соціальних (моральних, звичаєвих тощо);
- релігійних;
- юридичних (джерелах права), створених державою;
- міжнародно-правових (насамперед, всесвітньої міжнародної організації – ООН).

Без сумніву, основним первинним джерелом природного права (природних прав) є Бог як ідеальне джерело. Бог створив людину, заклавши у ній знання, уявлення, віру тощо про природні права, наділивши ними її. Люди сформували різноманітні об'єднання, створили різні структури – суспільства, держави тощо, але, попри це, первинним суб'єктом походження природного права надалі залишається Бог. Людина осягає ідеї про природні права, розкриває їх, спілкуючись,

звертаючись до Бога. Р. Декарт зазначав: «Я цілком чітко визнаю, що достовірність й істинність будь-якого знання залежать лише від пізнання істинного Бога: тож, не пізнавши його, я не міг досконало знати якусь іншу річ» [12, с. 58].

Л. Рассказов, І. Упоров виокремлюють такі природні права людини як право на життя, свободу, гідність і особисту недоторканість, як фундаментальні людські цінності. Всі інші природні права є так званими вторинними правами – вони виходять з основних, первинних або є їх складовою. Відповідно, свобода вираження поглядів є складовою узагальнюючого поняття свободи [7, с. 17].

Отже, серед природних прав людини свобода вираження поглядів є тісно пов'язаною, тим благом, котрі притаманні їй від народження і тому є невіддільними, невідчуженими, незалежними від волі держави. Можливість людини вільно виражати свої погляди закладена у самій людській природі, є її частиною. Людську ж природу створив, сформував Бог. При цьому людині надано можливість вільно вибирати форму і зміст вираження нею поглядів. Важко уявити людину, котра б взагалі не виражала своїх поглядів. Свобода вираження поглядів – це «дихання» людини у соціальному середовищі, без якого вона не зможе у ньому існувати.

Природне право неодмінно повинно бути втілене у позитивному праві держави, має слугувати для неї певним орієнтиром, взірцем. Державно-юридична діяльність також неминує ґрунтується на засадах природного права. Український дослідник С. Рабінович окреслив загальне поняття природного права у державно-юридичній діяльності як закономірностей владного регулювання та саморегулювання людської поведінки, які у конкретно-історичних умовах забезпечують збереження і розвиток людини та суспільства [13, с. 354–355]. Вітчизняний правознавець О. Костенко слушно, на нашу думку, зауважив, що у визначенні С. Рабіновича залишається невирішеною проблема наповнення вказаних закономірностей змістом. Які це закономірності? Від відповіді на зазначене запитання залежить розуміння природного права і його ролі в «юридичному регулюванні» [14, с. 323]. О. Костенко підтримує концепцію природного права у світлі теорії соціального натуралізму. Учений сформулював таке визначення: «природне право як соціальне явище – це визначені законами соціальної («третьої») природи природні свободи і природні обов'язки людей, на яких має ґрунтуватися їхня правова культура і які мають бути втілені ними у форму «позитивного» законодавства» [14, с. 324]. Ці закони соціальної природи О. Костенко називає законами природного права і вважає, що вони є єдиним джерелом – першоджерелом права.

На нашу думку, є всі підстави стверджувати, що основне призначення держави у державно-юридичній діяльності щодо свободи вираження поглядів – це невтручання її (держави) у здійснення свободи вираження поглядів, нестворення перешкод для її реалізації.

Діяльність держави щодо позитивного забезпечення свободи вираження поглядів та їх формування має бути окреслена такими напрямками:

- законодавче проголошення, формулювання свободи вираження поглядів та окремих її можливостей;
- окреслення чітких меж реалізації свободи вираження поглядів;
- сприяння у реалізації свободи вираження поглядів у випадках, де це потрібно (наприклад, під час мирних зібрань, при вираженні поглядів дітьми, журналістами);
- створення механізмів сприяння формуванню поглядів людини (у навчально-освітньому процесі, у ЗМІ тощо);
- охорона свободи вираження поглядів від можливих посягань на неї;
- захист свободи вираження поглядів, у випадках посягань на неї, перешкоджання у її здійсненні.

На нашу думку, свобода вираження поглядів людини як природне право – це можливість виражати внутрішньо та назовні, у будь-якій формі ставлення ймовірнісного характеру до теперішніх, минулих, майбутніх явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку.

Свободу вираження поглядів людини можна поділити на такі види:

- свобода вираження релігійних, правових, політичних та інших поглядів людини (залежно від форм свідомості);
- свобода вираження констатуючих поглядів та свобода вираження поглядів-оцінок (залежно від змісту поглядів);
- свобода вираження поглядів у різних формах – вербальній (усній, письмовій, друкованій), невербальній та комбінованій (поєднання вербальної та невербальної) – залежно від форм (способів) зовнішнього вираження поглядів;
- свобода вираження поглядів істинних та хибних (залежно від того, чи правильно відображають об'єктивну дійсність погляди людини).

Структура свободи вираження поглядів як природного права людини. Структура (лат. structura – «будова») – це побудова і внутрішня форма організації системи, яка полягає в єдності стійких взаємозв'язків між її елементами [15, с. 395]. Відповідно, структура свободи вираження поглядів як природного права – це система можливостей, які відображають її змістовну конкретизацію, а також зв'язки між ними.

На даному етапі розвитку суспільства свобода вираження поглядів як природна можливість людини найбільш повно відображена в основних міжнародних документах з прав людини, у котрих втілилися основні досягнення, здобутки людства за весь час його існування.

Складові свободи вираження поглядів людини як природного явища можна виділити, проаналізувавши насамперед міжнародні (як універсальні, так і регіональні) акти з прав людини.

У першому всесвітньому документі з прав людини – Загальній декларації прав людини (ООН, 1948) (далі – ЗДПЛ) – проголошено, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів» (ст. 19). ЗДПЛ є тим фундаментом, на основі якого розробляються й приймаються інші міжнародні документи з прав людини, національні нормативно-правові акти, зокрема з питань свободи вираження поглядів.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ООН, 1966) (далі – МПГПП) проголошено, що «кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів» (ч. 1 ст. 19); «кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір» (ч. 2 ст. 19).

Отже, згідно з ЗДПЛ та МПГПП, свобода поглядів (переконань) та їх вираження складається з таких можливостей: дотримуватися своїх поглядів (переконань); вільно виражати свої погляди (переконання) (це право охоплює такі свободи: шукати, одержувати, поширювати будь-яку інформацію та ідеї).

У 2011 р. Комітет ООН з прав людини видав Загальний коментар № 34 до статті 19 МПГПП (далі – Загальний коментар № 34 Комітету ООН з прав людини) [16], в якому зазначено, що ст. 19 МПГПП проголошує дві свободи: свободу поглядів та свободу їх вираження. Обидві свободи тісно взаємопов'язані, оскільки свобода вираження поглядів стимулює формування поглядів і обмін ними (п. 2). У Загальному коментарі № 34 Комітету ООН з прав людини, на відміну від ЗДПЛ, МПГПП, наголошено також на інших складових свободи поглядів, а саме на можливостях 1) змінювати свої погляди у будь-який час і з будь-яких причин, якщо при цьому робиться вільний вибір (п. 9); 2) не виражати своїх поглядів (п. 10).

Основними європейськими документами з прав людини, в яких розкривається структура свободи вираження поглядів, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950) (ст. 10) та Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 11). Структурними елементами

тами свободи вираження поглядів, згідно з Євроконвенцією (ст. 10), є такі: дотримуватися своїх поглядів; одержувати інформацію та ідеї; передавати інформацію та ідеї. Фактично, такі ж структурні елементи свободи вираження поглядів відображені у ст. 11 Хартії основних прав Європейського Союзу, а саме можливості: дотримуватися свого погляду; знаходити інформацію та ідеї; поширювати інформацію та ідеї.

Американською конвенцією прав людини (1969) передбачено, що «кожна людина має право на свободу думки і вираження. Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку, або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір (ч. 1 ст. 13).

Своє трактування структури свободи вираження поглядів мають зарубіжні дослідники – професор Вольфганг Бенедек та магістр права Маттіас Кеттеман. Вони доводять, що свобода вираження поглядів як право людини складається з кількох компонентів: свободи дотримуватися певних поглядів, свободи виражати свої погляди – так звана «свобода вираження поглядів» та свободи інформації. Похідними від цих прав є свобода преси та свобода ЗМІ [17, с. 25].

Зарубіжний дослідник Т. Мендель стверджує, що свобода інформації визнається як основне право людини, причому здебільшого як аспект права на свободу вираження поглядів. Це зумовлено політикою та практикою національних урядів та міжнародних міжурядових організацій. Учений наголошує, що свобода інформації особливо чітко окреслює право на доступ до інформації, якою володіють державні органи. Однак дана свобода все більше сприймається і як така, що охоплює також право на правду, яка передбачає позитивний обов'язок держави інформувати громадян про серйозні випадки порушення прав людини та інші трагічні громадські події [18].

Наведений матеріал дає підстави стверджувати низку наступних положень.

Структурними елементами свободи вираження поглядів як природного явища, відображених у міжнародних (універсальних та регіональних) актах з прав людини є такі можливості людини:

- дотримуватися своїх поглядів;
- вільно виражати свої погляди (це право охоплює такі свободи: шукати, одержувати, знаходити, поширювати, передавати будь-яку інформацію та ідеї);
- змінювати свої погляди;
- не виражати своїх поглядів.

На нашу думку, структурним елементом розглядуваної свободи людини є також можливість відмовлятися від своїх поглядів, отже, вона теж повинна бути зафіксована в основних міжнародних актах з прав людини.

Свобода безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (свобода поглядів) стосується внутрішньої сфери особистості і не виходить за межі її свідомості. Варто наголосити, що юридичне право цієї свободи не регламентує, тобто вона нічим не може бути обмежена. Людина вільна у своїх поглядах із будь-яких питань – політичних, економічних, релігійних, наукових тощо.

Так звані інформаційні права (можливості шукати, одержувати, поширювати будь-яку інформацію) є складовою структури свободи вираження поглядів людини. На нашу думку, можливості пошуку, доступу, отримання інформації та ідей становить основу свободи формування поглядів. Свобода ж вираження поглядів забезпечується шляхом поширення, передачі інформації й ідей, а не через доступ до них, їх пошук, одержання. Таким чином, інформаційні права як складові свободи поглядів людини мають подвійне підпорядкування – належать як до права на формування її поглядів, так і до права на їх вираження.

Свобода змінювати свої погляди та свобода не виражати своїх поглядів мають два аспекти: внутрішній і зовнішній. Юридичне право гарантує лише зовнішні можливості людини.

Висновки. Природні права людини та інших суб'єктів, які у сукупності становлять природне право, на сьогодні відображені у різних джерелах, а саме у біологічних, соціальних, релігійних, правових та міжнародно-правових. Основним первинним джерелом природного права (природних прав) є Бог як джерело ідеальне.

До структурних елементів свободи вираження поглядів як природного явища, котрі відображені у міжнародних (універсальних та регіональних) актах з прав людини, належать такі можливості людини: дотримуватися своїх поглядів; вільно виражати свої погляди (це право охоплює свободи шукати, одержувати, знаходити, поширювати, передавати будь-яку інформацію та ідеї); змінювати свої погляди; не виражати своїх поглядів.

В основних міжнародних актах з прав людини необхідно відобразити такий структурний елемент свободи вираження поглядів, як можливість людини відмовлятися від своїх поглядів, а також проголосити не лише свободу вираження поглядів, а й свободу їх формування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларация прав человека и гражданина Франции (26.08.1789 г.) // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З.М. Черниловского. Москва: Юрид. лит., 1984. С. 207–209.
2. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії (1811 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти: в 2-х т. / за ред. В.Д. Гончаренка. 2-ге вид. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. С. 333–389.
3. Декларация независимости Соединенных Штатов Америки (1776) // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З.М. Черниловского. Москва: Юрид. лит., 1984. С. 182–185.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. з наст. змін. і доп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Права человека: учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН. д.ю.н. Е.А. Лукашева. Москва: Норма, 2004. 576 с.
6. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
7. Рассказов Л.П., Упоров И.В. Естественные права человека: учебное пособие. СПб.: Лексикон, 2001. 96 с.
8. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва і місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 10. Львів: Астрон, 2006. 120 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-те, доп. Львів: Край, 2008. 224 с.
10. Кельзен Г. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
11. Сливка С.С. Природне та надприродне право: у 3-х ч. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. Київ: Атіка, 2005. 224 с.
12. Декарт Р. Метафізичні роздуми / пер. з фр. З. Борисюк та О. Жупанського. К.: Юніверс, 2000. 304 с.
13. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
14. Костенко О.М. Інтерес до природного права в Україні невпинно зростає (рецензія на монографію Рабіновича С.П. Природноправові підходи в юридичному регулюванні. Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.). Право України. 2010. № 12. С. 321–325.
15. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя. М.: Политиздат, 1975. 496 с.
16. Комитет ООН по правам человека. Замечание общего порядка № 34, статья 19 Свобода мнений и их выражения, 12.09. 2011. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/4ed34b892.html>.
17. Бенедек В., Кеттеман М. Свобода вираження поглядів та інтернет. Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2013. 206 с. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168059936a>.
18. Mendel T. Freedom of Information as an Internationally Protected Human Right. Comparative Media Law Journal. № 1. January–June 2003. URL: file:///C:/Users/yanish/Downloads/Freedom_of_Information__An_Internationally_protect.pdf.